

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SO'Z YASASH USULLARINING KORPUS LINGVISTIK TAHLILI

Normamatova Shaxzoda

O'zMU Xorijiy til va adabiyoti (ingliz) yo'nalishi

2- kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida so'z yasash usullarining korpus lingvistikasi asosida taqqosiy tahlili berildi. Tadqiqot davomida ingliz tilidagi derivatsion va kompozitsion so'zlar, xususan prefixlar va suffixlar yordamida yasalgan leksik birliklar korpus asosida o'rganildi. O'zbek tili uchun esa mavjud matnlar korpusi asosida asosiy qo'shimcha va so'z yasovchi modellar tahlil qilindi. Tahlil natijalari har ikkala tildagi morfologik modellar orasidagi o'xshashlik va farqlarni ochib berdi.

Kalit so'zlar: suffikslar, prefixlar, derivatsiya, kompozitsiya, affiksatsiya, korpus lingvistikasi

Annotation: This article presents a comparative analysis of word formation methods in English and Uzbek based on corpus linguistics. During the research, derivational and compound words in English—particularly lexical units formed through prefixes and suffixes—were studied using corpus data. For Uzbek, major affixes and word-formation models were analyzed based on the available text corpus. The results of the analysis revealed similarities and differences between the morphological models of both languages.

Key words: suffixes, prefixes, derivation, **composition, affixation, corpus linguistics,**

Har qanday tabiiy tilning leksik boyligi doimiy rivojlanish va yangilanish jarayonida bo'ladi. Bu rivojlanishning muhim omillaridan biri – yangi so'zlar yasash orqali til imkoniyatlarini kengaytirishdir. So'z yasash (word formation) – mavjud leksik birliklar asosida yangi so'zlar hosil qilishning morfologik, sintaktik va semantik jihatlarini o'rganuvchi jarayondir. Har bir til bu jarayonda o'zining grammatik tizimi, morfologik modeli va madaniy xususiyatlariga tayangan holda rivojlanadi.

Soʻz yasash masalasi tilshunoslikda muhim mavzulardan biri boʻlib, u lugʻat boyligi, stilistika, tarjima va til oʻqitish kabi koʻplab sohalar bilan bevosita bogʻliqdir. Ayniqsa, ingliz va oʻzbek tillarini taqqoslab oʻrganish, tilshunoslikda umumiy va xususiy qonuniyatlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tili asosan analitik tizimli til sifatida prefix va suffixlar yordamida yangi soʻzlar yaratishda faol boʻlsa, oʻzbek tili agglutinatив xususiyatga ega boʻlib, qoʻshimchalar orqali soʻz yasash imkoniyatlari kengdir.

Soʻnggi yillarda korpus lingvistikasi tilshunoslikning ilgʻor tarmoqlaridan biri sifatida keng qoʻllanila boshladi. U real til matnlari asosida til birliklarini aniqlash, ularning ishlatilish chastotasi va kontekstual xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi. Korpusga asoslangan yondashuv soʻz yasashning tabiiy til muhitidagi real koʻrinishlarini aniqlashda ayniqsa foydalidir.

Til – jamiyatdagi ijtimoiy muloqot vositasi boʻlib, uning asosiy birliklaridan biri bu soʻzdir. Har qanday tilda soʻzlar oʻzining lugʻaviy boyligini kengaytirish uchun muayyan soʻz yasash usullariga tayanadi. Soʻz yasash – bu mavjud til birliklari asosida yangi soʻzlar hosil qilish jarayonidir va u har bir tilning ichki qonun-qoidalariga tayanadi. Ingliz va oʻzbek tillarida soʻz yasashning morfologik, sintaktik hamda semantik jihatlari mavjud boʻlib, ularning har biri tilning umumiy strukturasi va leksik rivojlanishida muhim rol oʻynaydi.

Soʻz oʻzgartirish va soʻz yasash qoidalari va grammatik konstruksiyalami tuzishda qoʻllanadigan usullari majmuini **tilning grammatik vositalari** [1.103] deb yuritiladi. Bu tartib-qoidalar yigʻindisi tilning grammatik (aniqrogʻi morfologik) turini aniqlashda yordam beradi. Jahondagi tillar grammatik vositalaming qaysi birini koʻproq qoʻllashi va bu vositalardan qaysinisi shu tilda borligi bilan farqlanadi. Turkiy tillari affiksatsiyaning koʻp qoʻllanishi bilan ajralib tursa, vyetnam tilida affiksatsiya deyarli yoʻq, xitoy tilida juda kam uchraydi. Ingliz tilida esa oʻzbek tili bilan deyarli bir xil va affikslardan juda keng foydalaniladi.

Soʻzlarning maʼnosini tahlil qilishda ularni tashkil etuvchi qismlarga eʼtibor beriladi: yaʼni oʻzak, yaʼni soʻzning asosiy leksik maʼnosini ifodalovchi qism va unga qoʻshilib, bu maʼnoni toʻldiruvchi yoki oʻzgartiruvchi affikslar ajratiladi. Masalan, **“oʻqituvchilar”** soʻzini olaylik: “oʻqi” – bu soʻzning oʻzagi, “t” – feʼlning orttirma nisbat shakli “-uv” feʼlning harakat nomi shakli, “-chi”- soʻz yasovchi affiks, “lar” esa koʻplik shaklini ifodalovchi affiks hisoblanadi. Affiks (lotincha affix — “qoʻshilgan” degan maʼnoni anglatadi) [1.102] — bu soʻzning yangi shaklini yasash yoki uni grammatik jihatdan oʻzgartirishda ishlatiladigan birliklar toʻplamidir. Affiksalar soʻzda egallagan oʻrniga va tildagi funksiyasiga qarab turkumlanadi. Ular joylashuviga qarab quyidagi turlarga boʻlinadi:

1. Prefiks – soʻzning boshiga qoʻshiladigan affiks (masalan, **nohaq, bemaza** kabi);
2. Suffiks – soʻzning oxiriga qoʻshiladigan affiks (masalan, **bilim, doʻstona, yuruvchi**);
3. Infiks – soʻzning ichki qismiga, oʻzak bilan boshqa qismlarni bogʻlash uchun qoʻshiladigan affiks (masalan, **dardisar, gultojxoʻroz, ishqiboz**, kabi).

Ingliz tilida ham ushbu affikslarga misollar keltirishimiz mumkin:

1. Prefix- **unhappy, rewrite, disagree, dislike, mislead, misplace**
2. Suffix- **quickly, happily, kindness, reliable, development, teacher**
3. Infix- in **"abso-bloody-lutely, in "un-damn-believable.**

Oʻzbek tilida soʻz yasashga oid tadqiqotlarda koʻpincha “kompozitsiya usuli” tilga olinadi va u samarali soʻz yasash yoʻli sifatida koʻrsatiladi. Biroq, agar bu holatni toʻgʻridan-toʻgʻri oʻzbek tilining materiallari asosida tahlil qilsak, aslida bu tilda “kompozitsiya usuli” deb atash mumkin boʻlgan aniq soʻz yasash yoʻli mavjud emasligi ayon boʻladi. Umuman olganda, kompozitsiya usuli deganda, ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻzlarni birlashtirish orqali yangi soʻz hosil qilish tushuniladi [2.8]. Oʻzbek tilida esa bunday birikmalar odatda grammatik shaklga ega boʻlib, ular orasidagi grammatik bogʻliqlik aniq sezilib turadi. Kompozitsia usuli ham ingliz tilida keng tarqalgan boʻlib, u tilning leksik boyligini kengaytirishga xizmat qiladi. Misol

tariqasida, **toothbrush**, **notebook**, **blackboard**, **babysitter**, **airport** va boshqa soʻzlarni, oʻzbek tilida esa, **koʻksaroy**, **oqsoqol** va boshqa soʻzlarni keltirishimiz mumkin.

Har bir tilda bu jarayon tilning morfologik tuzilishiga, yaʼni grammatik tizimi va soʻz tuzilishiga bogʻliq. Ingliz va oʻzbek tillari bu borada oʻxshashliklar mavjud boʻlsa-da, sezilarli farqlar mavjud, albatta. Chunki ular turli xil til oilalariga mansub va strukturalari ham bir-biridan ancha farq qiladi. Eng muhim farqlardan biri shundaki, oʻzbek tili agglutinatив til sanaladi, yaʼni unda soʻzlar turli qoʻshimchalarni ketma-ket qoʻshish orqali yasaladi. Har bir qoʻshimcha alohida maʼnoga ega boʻlib, soʻzning lugʻaviy yoki grammatik shaklini belgilaydi. Masalan, "yoz" feʼlidan "yozuvchi", "yozuvchilik", "yozuvchilikdan" kabi bir nechta yasalma soʻzlar hosil qilish mumkin. Aksincha, ingliz tili analitik til boʻlib, bunda grammatik maʼnolar koʻproq yordamchi soʻzlar yordamida ifodalanadi va soʻz yasashda cheklangan miqdordagi prefiks va suffikslardan foydalaniladi. Ingliz tilida ham soʻz yasash mavjud boʻlsa-da, u oʻzbek tiliga nisbatan kamroq morfologik imkoniyatlarga ega. Misol uchun, "write" (yozmoq) feʼlidan "writer" (yozuvchi), "writing" (yozish), "rewriting" (qayta yozish) kabi shakllar hosil qilinadi.

Soʻz yasash (derivatsiya) — tilshunoslikda yangi leksik birliklar hosil qilish jarayoni boʻlib, har bir tilning morfologik tizimi va grammatik tuzilishiga bogʻliq. Bu hodisani chuqur va tizimli oʻrganish uchun hozirgi zamon lingvistikasida korpus lingvistikasi muhim vosita sifatida ishlatilmoqda. Til korpuslari — bu tabiiy nutq namunalarini oʻz ichiga olgan katta hajmdagi elektron matnlar toʻplami boʻlib, ular orqali til hodisalari statistik va empirik usullar bilan oʻrganiladi. Ushbu yondashuv ingliz va oʻzbek tillaridagi soʻz yasash usullarini amaliy, hajman keng, avtomatlashtirilgan tarzda tahlil qilish imkonini beradi.

Yuqoridagilardan koʻrinib turibdiki, ingliz va oʻzbek tillarida soʻz yasash usullarini korpus asosida tahlil qilish ushbu tillarning morfologik tizimlari oʻrtasidagi

farqlarni aniqlashda muhim metod hisoblanadi. O'zbek tili agglutinatив til sifatida keng qo'shimchalar tizimiga ega bo'lib, so'z yasash jarayoni morfologik jihatdan serqirra va faol tarzda amalga oshiriladi. Ingliz tili esa analitik tuzilishga ega bo'lib, prefiks va suffikslar yordamida so'z yasashni amalga oshiradi. Har ikki tilda ham derivatsiya hodisasi orqali so'z turkumlari o'zgaradi, yangi ma'nolar hosil bo'ladi va leksik birliklar boyiydi. Ingliz tilidagi rivojlangan til korpuslari derivatsiya hodisalarning stilistik va funksional jihatlarini chuqur o'rganishga xizmat qilayotgan bo'lsa, o'zbek tilida ham yangi yaratilayotgan korpuslar bu yo'nalishda istiqbolli imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillaridagi so'z yasash tizimlarini korpus asosida tahlil qilish tilshunoslikning nazariy va amaliy yo'nalishlarida muhim ahamiyatga ega bo'lib, so'z boyligi, morfologik tuzilish, leksik innovatsiyalar va stilistik uslublar bo'yicha ilmiy xulosalar chiqarishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahriri. T., 2010. 102-103 b
2. Azim Hojiyev. O'zbek tilida so'z yasash tizimi. "O'qituvchi" nashriyot- matbaa ijodiy uyi. T., 2007. 8 b